

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Р. М. Крайнік

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИКІВ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.

В 1932–1933 рр. масовий терор проти працівників промислових підприємств і залізничного транспорту мав стійку тенденцію. Однак, окрім “стандартних” репресивних заходів, каральними органами в цей час застосовувався найбільш цинічний метод терору — голодомор, який знищив значну частину південноукраїнського населення.

Основною метою дослідження є загальний огляд сталінської політики геноциду на промислових підприємствах та залізницях південного регіону України.

Аналізом явища голодомору проти робітників та технічної інтелігенції у 1932–1933 рр. займається ряд вітчизняних дослідників сталінських безчинств. Значний внесок у характеристику репресій щодо робітників зробили: С. Кульчицький [1, 2, 3], В. Даниленко [4], М. Шитюк [5], В. Марочко [6], Г. Касьянов [7].

Кривавий поступ радянської “машини смерті” вимагав змін в офіційному законодавстві для, бодай формального, обґрунтування посилення заходів терору або започаткування нових форм боротьби проти працівників промисловості та залізниць.

Серед найбільш значущих, у контексті дослідження антинародної політики влади, є постанова Ради Народних Комісарів (РНК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення громадської власності” від 7 серпня 1932 р., дія якої розповсюджувалася і на робітників та технічну інтелігенцію. За законодавчим актом передбачалося суворе

покарання у вигляді розстрілу або, при пом'якшуючих обставинах, десятирічне ув'язнення для голодуючих, що "крали" державну власність. Про криваві наслідки запровадження закону "Про п'ять колосків" свідчить сумна статистика: з 7 серпня 1932 р. до 1 травня 1933 р. тільки в Донбасі репресовано 2077 робітників [8, с. 50].

Інструкція Верховного суду та Об'єднане Державне Політичне Управління (ОДПУ) СРСР щодо механізму застосування репресій за постановою Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. передбачала: застосувати найвищу міру покарання, без пом'якшення, у справах про контрреволюційні організації, які діють по-шкідницьки, шляхом підпалів, вибухів та псування виробничого обладнання. Наголошувалося: дія закону розповсюджується на контрреволюційні злочини, які скоєні до його офіційного оприлюднення, тобто слідчі масово, поспіхом переглядали кримінальні справи та виносили по них більш жорсткі вироки засудженим громадянам. Доказом безкомпромісної боротьби з власним народом стало те, що органи НКВС, суди зобов'язувалися закривати справи й виносити по них вироки не пізніше ніж у п'ятнадцятиденний термін з моменту "розкриття" злочину. Тільки як виключення, відносно справ, за якими звинувачується велика кількість осіб, термін їх ведення і винесення звинувачувального вироку не повинні перевищувати тридцяти днів [9, с. 31–32].

Яскраво виражений антинародний характер мала постанова Центрального Комітету КП(б)У від 19 листопада 1932 р., яка зумовила масовий репресивний наступ на промислові підприємства з метою повної ліквідації на них куркульства як класу [10, с. 15].

В листопаді 1932 р. законодавство посилилося рядом антинародних поправок щодо збільшення темпів терору. Центральний Комітет Всесоюдної Комуністичної партії (більшовиків) і РНК СРСР прийняли постанову, за якою неявка на робоче місце без поважної причини хоча б на один день оберталася для працівника звільненням, а відтак: позбавленням житла, промтоварних та продовольчих карток. Відмова інженерно-технічних працівників переходити за вказівкою партії на іншу роботу загрожувала примусовою працею або штрафом до 1000

карбованців. У подальшому порушення трудової дисципліни все частіше каралося позбавленням волі, а при обтяжливих обставинах вищою мірою покарання [11, с. 12–13].

В цьому ж році антиробітнича юриспруденція доповнюється черговими жорсткими заходами. За підлив транспорту, затримку розвантаження вагонів чи відправлення потягів Кримінальний кодекс передбачав покарання від десяти років ув'язнення до розстрілу [11, с. 22].

Про посилення каральних заходів проти робітництва переконливо свідчить постанова Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) СРСР від 14 березня 1933 р., у якій роз'яснювалося те, що на державних підприємствах репресії повинні проходити з особливою суворістю для подальшого недопущення розгортання контрреволюційного руху в державі [12, с. 37].

В цей час суттєво зменшувалася продуктивність праці працівників промислових підприємств, почастишали факти нещасних випадків на виробництві. Матеріальне становище робітників ще більше погіршувалося внаслідок накладення на них державою продрозверстки, а не тільки через недостатнє продовольче забезпечення. Ганебна процедура конфіскації залишків продовольства фактично нічим не відрізнялася від відкритого, цинічного грабунку селянства, що широко застосовувався каральними органами як основний та неодмінний елемент терору голодомором.

На Дебальцевському вузлі Південної залізниці в березні — квітні 1932 р. міськрадою та місцевками створено 38 спеціальних бригад, які завзято, одна перед одною, вилучали в сімей залізничників продовольство. Під час таких “обшуків” у робітників забирали останнє борошно, цукор, капусту та всі інші продукти харчування. При цьому сурова кара передбачалася тим, хто намагався не віддавати своє продовольство. Так, за приховування 5 кілограмів пшениці і 2 кілограмів цукру заарештовано 2 залізничників. Характерним явищем стало те, що основна частина конфіскованого продовольства розкрадалася самими ж учасниками грабунків [13, с. 5–10].

Глибоко вражає жорстокість учасників конфіскацій, які фактично не мали жодних моральних принципів.

Про величезні масштаби безжального антинародного терору, який швидко набирав обертів, свідчить і те, що незважаю-

чи на постанову ЦВК і РНК СРСР від 17 серпня 1932 р., яка звільняла працівників залізниць від сільськогосподарських податків, репресивно-каральні органи лише збільшували практику насильницького вилучення продовольства в робітників, цим самим порушуючи навіть існуюче законодавство. Наприклад, на станції Кортушино Південної магістралі в працівника Шугаєва конфіскували всю кукурудзу й навіть десять коробок сірників. Додатково “компетентні” органи вилучали продукти харчування навіть у тих залізничників, які не мали присадибних ділянок. Так, на Ворошиловградському залізничному вузлі робітники, які проживали в багатоквартирних будинках, все одно зобов’язувалися за рахунок хлібозаготівлі здати державі сорок кілограмів м’яса, в той час як податок із одного селянина становив дев’ятнадцять кілограмів [14, с. 18].

Всеукраїнська рада профспілок 30 березня 1933 р. повідомляла про те, що робітники промислових підприємств незалежно від того, в якій місцевості вони мешкають, звільняються від оподаткування м’ясом податком. Правоохоронним органам наказувалося скасовувати будь-які випадки таких оподаткувань [15, с. 180].

Незважаючи на заборону, практика виконання плану з насильницького вилучення продовольства все одно розповсюджувалася на працівників промисловості та залізничників. В одному з листів завкому заводу імені 61 Комунара до Мішково-Погорілівської сільради наголошувалося: станом на 7 листопада 1933 р. — 45 робітників не виконали плану хлібозаготівель [16, с. 46].

Величезна кількість обурених примусовою конфіскацією продовольства людей зверталися до різних державних інстанцій з проханням повернути цинічно забране державою майно, однак сотні блгань голодних працівників промисловості та транспорту залишалися навіть без розгляду.

Наприклад, блгання робітника Миколаївського торговельного порту Д. Шевченка, який звертався до прокурора Миколаївського округу про повернення останнього забраного продовольства — 4 пудів жита, яке силоміць відібрали каральні органи, залишилося незадоволеним [17, с. 63].

Посилювалися каральні заходи тим, що у постанові Одеського обкому КП(б)У від 27 грудня 1932 р. повідомлялося: прак-

тика застосування штрафів щодо злісних нездатчиків хлібу не має бажаного ефекту й у зв'язку з цим необхідно прийняти більш рішучі міри для упорядкування практики призначення штрафів [18, с. 149].

Не змінилась картина масового терору в 1933 р. В січні так звана комісія співпраці з хлібозаготівлями вилучила всі продукти харчування у робітника заводу імені А. Марті Г. Д. Гусаренка, залишивши його сімейство голодувати [19, с. 52].

Слід зазначити, випадки примусових конфіскацій продовольства зустрічалися масово.

Факти відкритих, жорстоких грабунків робітників свідчать лише про рішучий, як ніколи раніше, репресивний наступ тоталітарної системи проти власних громадян. Зауважимо, суттєве збільшення репресивних заходів проходило на фоні голодомору, який лютував та нищив тисячі людей.

Взимку 1933 р. у залізничників й працівників промисловості почали виявлятися ознаки безбілкового набряку, що свідчило про голодування робітників.

На прикладі сумної статистики можна переконатись у великому масштабі терору голодом. У відомостях Первомайського районного відділу охорони здоров'я про кількість хворих з безбілковими набряками, в період з 1 січня по 24 лютого 1933 р., зазначалося, що у робітничій поліклініці зареєстровано п'ятдесят осіб, із яких двоє померло. Серед них переважна більшість — робітники [20, с. 5].

В листі голови Первомайської районної Контрольної комісії (КК) КП(б)У Полякова до члена Одеського обкому КП(б)У Бейліна про стан громадського харчування і голодування населення району від 26 лютого 1933 р. повідомлялося, що часто трапляються випадки опухання серед робітників на ґрунті недоїдання. Тільки на заводі імені 15-річчя Жовтня від голоду опухло 13 робітників [20, с. 4].

Однак вже в довідці відповідального інструктора Одеської КК про випадки смертей на ґрунті недоїдання в Первомайському районі від 15 березня 1933 р. зазначено: на підприємстві зареєстровано 40 випадків опухання працівників від голоду. Крім того фіксувалися випадки смертей на залізничних станціях Голтянської ділянки Одеської залізниці. Відповідно, за 13

днів березня на станції Голта померло 9 робітників, а за весь лютий 17 залізничників.

Зі слів агентів ДПУ, дані випадки смертей сталися виключно на ґрунті недоїдання [21, с. 30].

Таким чином, тільки за офіційними даними, станом на 15 березня 1933 р. на Південно-Західній залізниці голодувало 1386 чоловік, здебільшого робітників невеликих станцій, які потребували термінової госпіталізації. Насправді ж кількість голодуючих працівників набагато більша [22, с. 56].

За статистикою державних органів в Одесі голодувало нібито тільки 50 залізничників, що є дуже заниженими даними, для приховування справжніх масштабів масового терору [22, с. 56].

У доповідній записці “Про випадки голоду серед залізничників” в ЦК КП(б)У від заступника парторга Катерининської залізниці Нікуліна заступнику голови ДПУ УСРР Карлсону зазначено, що на Катерининській залізничній магістралі встановлено 117 випадків тяжких захворювань працівників внаслідок голодного виснаження. Зокрема, на Дніпропетровському вузлі — 55, а на Мелітопольському — 21 [23, с. 142].

Ці цифри є неточними, тому що реєстрували тільки тяжко хворих та тих, хто звернувся за медичною допомогою. При цьому величезна кількість смертей південноукраїнських робітників, які ставалися не на робочому місці, з голодом офіційні державні органи ніяк не пов’язували, натомість зазначалися інші діагнози захворювань для повного нівелювання масштабів великої загальноукраїнської трагедії [23, с. 7].

Таким чином, репресивна політика радянської влади проти робітників південноукраїнського регіону в 1932–1933 рр. включала не тільки численні “традиційні” засоби та заходи масового терору, а й широко використовувала найбільш ганебний та антилюдяний метод масового нищення населення — голодомор.

Джерела та література

1. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду / Кульчицький С. В. — К. : Знання, 1989. — 48 с.
2. Кульчицький С. В. Ціна великого перелому / Кульчицький С. В. — К. : Україна, 1991. — 432 с.
3. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1938 рр.) / Кульчицький С. В. — К. : Альтернативи, 1999. — 336 с.

4. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. — К. : Наукова думка, 1991. — 344 с.
5. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті — 50-ті роки ХХ століття / Шитюк М. — К. : Тетра, 2000. — 532 с.
6. Марочко В. І. Голодомор 1932–1933 рр. / В. І. Марочко. — К., 2007. — 64 с.
7. Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко. — К. : Наукова думка, 1991. — 96 с.
8. Державний архів Донецької області. — Ф. Р-920. — Оп. 1. — Спр. 9.
9. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 4.
10. Ковтун Г. Масові незаконні репресії 20-х — початку 50-х рр. на Полтавщині / Г. Ковтун, В. Войналович, Ю. Данилюк // Реабілітовані історією. — К.; Полтава : Рідний край, 1992. — 189 с.
11. Жертвы репрессий. Репрессии 20-х — начала 50-х годов на Украине. — К. : Юринформ, — 1993. — 275 с.
12. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий / [сост. Е. А. Зайцев]. — М. : Республика, 1993. — 233 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5246.
14. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6253.
15. Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО). — Ф. Р-1191. — Оп. 1. — Спр. 3.
16. ДАМО. — Ф. Р-2256. — Оп. 1. — Спр. 367.
17. ДАМО. — Ф. Р-256. — Оп. 1. — Спр. 333.
18. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. П-11. — Оп. 1. — Спр. 141.
19. ДАМО. — Ф. Р-261. — Оп. 1. — Спр. 86.
20. ДАОО. — Ф. Р. — 710. — Оп. 2. — Спр. 2.
21. ДАОО. — Ф. Р. — 710. — Оп. 2. — Спр. 2.
22. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6253.
23. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6275.

Анотації

Крайник Р. Н. Репрессии против южноукраинских рабочих во время голодомора 1932–1933 гг.

Анализируется антинародная политика советской власти относительно работников промышленных предприятий и железнодорожного транспорта в период голодомора 1932–1933 гг.

Krajnik R. M. Reprisals against the South Ukrainian workers during time golodomor 1932–1933 y.

Analyses of the antinational policy of the Soviet power concerning workers of the industrial enterprises and a railway transportation during the period golodomor 1932–1933 y.

І. Б. Кривдіна

**ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ
ІСНУВАННЯ ГЕЛЬСІНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ
(1976–2010 РР.)**

Проблема захисту прав та основних свобод людини є важливою та актуальною в сучасному світі. Міжнародне співтовариство об'єднує свої зусилля з її вирішення, в тому числі й шляхом існування Гельсінського руху у більш ніж 25 країнах. Зазначений рух, що виник з прийняттям у 1975 р. Заключного Акта Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, був і залишається найбільш згуртованим та дієвим механізмом впливу на державну владу з метою додержання міжнародних зобов'язань у площині прав людини. В свою чергу, український Гельсінський рух посідає чільне місце в системі міжнародного захисту прав людини та має багату історію. Однак, виходячи з того, що науковцями програмові та організаційні засади Гельсінського руху в Україні розглядалися фрагментарно й лише в окремі періоди його існування, вважається за доцільне провести узагальнююче наукове дослідження з обраної тематики, визначивши хронологічні рамки з 1976 р. до сьогодення.

Визначення на основі проведеного порівняльного аналізу особливостей діяльності та програмових документів Української Гельсінської групи (УГГ), Української Гельсінської спілки (УГС), Українського комітету “Гельсінки-90” (УКГ-90) та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ), окреслення проблемних моментів у діяльності українського Гельсінського руху протягом всього існування та можливостей їх вирішення з метою врахування історичного досвіду сучасними правозахисниками — наукове завдання автора статті.

Останніми дослідженнями та публікаціями із зазначеної тематики є монографії вітчизняних та закордонних науковців